

ACAİB-ÜL-LETAİF (HİTAY SEFARETNAMESİ) İLE ÇİN KAYNAKLARI ARASINDA İLGİ

Dr. MUHADDERE N. Özerdim

ÖNSÖZ

Acaib-ül-letaif adını taşıyan "Hitay Sefaretnamesi,, 1422 (825) yılında yazılmıştır.

Timur'un oğlu Mirza Sahruh, Hitay (Çin) imparatoruna elçi gönderdiği zaman elçi heyeti arasında, Şehzade Mirza Baysungur'un elçisi olarak Hoca Gıyaseddin Nakkaş da bulunuyordu. Hoca Gıyaseddin, 1419 yılı içinde hükümet merkezi Herat'tan yola çıkmış, Hitay'a giderken ve oradan memleketine dönerken gördüğü şeyleri kaydetmiş ve üç yıl sonra dönüşünde yazmıştır. ,

Aslı Farsça olan bu kitap, Üçüncü Ahmet zamanında Damat İbrahim Paşanın emriyle Şeyhislâm esbak Küçük Çelebi zade İsmail Asım efendi tarafından 1727 (1140) da Osmanlıcaya çevrilmiştir. Benim, bu günkü dile çevirdiğim nusha ise Ali Emirî tarafından yayınlanmıştır¹. Ali Emirî, kitabın mukaddemesinde söylediği gibi, aslı olan Farsçasını ararken Yanya ve İşkodra'da maliye müfettişliği ile bulunduğu sırada (1315 de) İşkodra civarında Akça Hisar kasabasında Osmanlıca nushasını bulmuş ve 1331 yılında İstanbulda yayınlamıştır.

Kitap, önce Ali Emirî'nin iki buçuk sahifelik ön sözü ile başlıyor, ve iki sahifa kadar süren koyu Osmanlıca bir medih yazısından sonra asıl metin geliyor ki, 42 sahifadan ibarettir. Alt notlarında, elçileri gönderen hakan ve beylikleri idare eden başkanlar hakkında bilgi verilmektedir.

Osmanlıca metni bu günkü dile çevirirken bir çok zorluklarla karşılaştım. Kelime ve cümle eksikliklerinden başka bazı yer adları ile tabirlerini çözemedim ve doğrusunu bilenleri de bulamadım. Tarihler de birbirini tutmuyordu. Eserin aslı olan Farsça metni ve diğer Osmanlıca nushalarını; meselâ, Halis efendi nushalarını İstanbul kütüphanelerinde aradımsa da bulamadım. Buna rağmen Prof. Fuat Köprülü'nün bu kitap hakkındaki bir tenkidinden çok faydalandım². Prof. Fuat Köprülü, Ali Emirînin yayınladığı nushada bir çok yanlışlar ve deği-

¹ Acaib-ül-letaif isimli Hitay sefaretnamesi: Nevadiri eslaf külliyyatı. Adet 6. Dersaadet 1331. Kader matbaası. 10 X 20 boyunda, 48 sahifa.

² Fuat Köprülü: Millî tettebbüler mecmuası, kitabiyat tenkidi, İstanbul 1331, Cilt II, sayı 5. sahifa, 356-368.

siklikler yapıldığını ileri sürüyor ve bu yanlışları Halis etendi nushası ile karşılaştırarak gösteriyordu. Ben de elimde asıl metin olmadığı için, eksiklikleri bu tenkide göre düzelterek gösterdim.

Sefaretnamede şehir adları da doğru olarak gösterilmemiştir. Bretschneider'in kitabında bulabildiğim adları kaydettim ve Çince mukabillerini gösterdim³.

Başlangıç

T'ang sülâlesinin bitimi olan M. s. 906 ve Sung hadedanının kuruluş tarihine tesadüf eden M. s. 960 yılları arasında Çin tarihçileri tarafından "Baş Sülâle devri,, adı verilir. Bu sülâleler umumiyetle Shansi, Shensi, Honan, Hupei ve Shantung bölgelerini işgal etmişlerdir. Bunların nüfuzları, bu imparatorluğun diğer bölgelerine yerleşmiş olan kavimler tarafından sarsılmıştır. Bun[ar arasında Kuzeyde hüküm süren Ch'i-tan'lar (Kitan) vardı.

Ch'i-tan'lar X'uncu yüz yılın başlarında Moğol olduğu zannedilen bir kabilenin başkanlığı altında, Kora ve Mançurya'nın bir çok kabilelerini de içine alan, Kuzey-doğu Moğolistan ve Batı Mançuryada (Liaotung) bir devlet kurdular. Çinin Kuzeyinde kurdukları bu devlete "Liao Sülâlesi,, adını verdiler (906). Bunlar XII'inci yüz yıla kadar Çinin Kuzey sınırlarını daimî bir tehdit altında bulundurdular ve birçok defalar Çini hâkimiyetleri altına aldılar. Nihayet Ju-chen devleti (Kin sülâlesi) tarafından ortadan kaldırıldılar (1125).

Çinliler tarafından Hsi Liao (Batı Liao) denilen Kara Kitay'lar devleti de Ch'i-tan'ların bir devamıdır. Ju-chen'ler tarafından mağlup edilen Ch'i-tan devletinden bir prens batıya kaçıyor, ordu topluyarak Doğu ve Batı Türkistanı'nı alarak Balasagun'un merkezinde bir devlet kuruyor. Kurduğu sülâleye Hsi Liao (Batı Liao) adını veriyor. Kara Kitay'lar devleti yüz yıl kadar yaşıyor ve sonra Cengiz Han tarafından yok ediliyor (1124-1211)⁴.

Asıl Ch'i-tan'ların daha IV'üncü yüz yılın yarısında küçük kabileler halinde (ilk defa 8 kabile) görüldüğünü Çin kaynaklarından öğreniyoruz⁵. Ch'i-tan adı her halde bu kabilelerden birinden alınmış olacak.

³ E. Bretschneider : *Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources*, London, 1887 cilt II, s. 18-20, 30-31 ve 176, 186.

⁴ Ch'i-tan'lar için Bk. Eberhard : *Çinin şimal komşuları*, s. 55-57. Ve *Çin Tarihi*: s. 230 ve 241-244, ve A. Parker: *a Thousand years of The Tartars* s. 219-271 ve *Mediaeval Researches* s. 208-235.

Kara Kitay'lar (Hsi Liao) için Bk. Witfogel; *History of Chinese society*, appendix V, s. 619-674.

⁵ *Liac Shih* 37, s. 5773 b. (Bk. *Çin'in Şimal Komşuları* s. 56) *Wei Shu* 100, a. 12- 13. a b.

Ch'i-tan'ların menşе bakımından Proto-Moğol olduğu ve Hsien-pi'lerin toplandıkları yerlerde yaşadıkları için Hsien-pi ahfadından geldikleri ileri sürülür⁶. Çin kaynakları da bunları bir Hsien-pi kabilesi olan Ku-mo-hsi'lerle ve Kao-li'lerle (bir Kora kavmi) birlikte gösterir⁷.

A. Remusat ve Klaproth'da Mançu ve Kinler (Ju-chen'ler) gibi aynı kökten geldiklerini yani, Tunguz ve Moğol unsurunun hâkim olduğu karışık ırktan geldiği kanaatindedirler⁸.

Japon bilgini Şıatori de bunları Tung-hu'lara bağlar, Moğol ve Tunguzların karışmasından meydana gelmiş bir kavim olarak kabul eder⁹.

Çinlilerce Ch'i-tan olarak bilinen bu kavim, islâm kaynaklarında ise Kitay veya Hitay ; Divan-ül-lügat-it-Türk'de Khitay-Hitay=Sin yani Kuzey Çin (Güney Çin ise Masin) olarak geçer¹⁰.

O zamanlar Ruslar Çin hakkında birşey bilmedikleri için Kuzey Çin'deki bu kavmi nazarı itibare olarak Kuzey Çin'e Khitay adını vermişlerdir. İslâm bilginleri ve Orta Çağ Avrupası da bunu bu şekilde kabul etmişlerdir. Demek oluyor ki, ilk önce Türkler, sonra Türklerden alarak Ruslar Çin'e, Ch'i-tan'lardan alınarak Kitay veya Hitay demişlerdir. Bu şekilde Ch'i-tan'lar X 'uncu yüzyılda Kuzey Çin'e hâkim olduktan sonra adları Kuzey Çin'i göstermekle beraber bütün Çin'e âlem olmuştur. Bugün bile Rusya İran ve Türkistan Çin'e, Kitay derler. Moğollar ise Ch'i-tan'lara Kitat (T cemi ekiidir) derler¹¹.

İşte, Acaib-ül-letaif adını taşıyan Hitay sefaretnâmesi de Hitay adının hâlâ bütün Çin'de kullanıldığını gösteriyor. Halbuki kitabın yazıldığı, yani sefaret heyetinin Çin'e gittiği yıllarda (1419 — 21) Çin'de Ming sülâlesi (M. s. 1368 — 1644) hüküm sürüyordu. Hitaylılar (Ch'i-tan'lar) ise bu tarihte çoktan ortadan kalkmışlardı.

Ming devri vakayinamelerinde İmparator Yung Lo'nun (Ch'eng Tsu) saltanat yıllarına tesadüf eden 1419-21 tarihlerine ait bahislerde, Hitay sefaretnâmesinde hikâye edilen bazı hâdiseleri bulabiliyoruz¹². Yalnız her iki eserde de bazı değışiklikler göze çarpıyor:

a) Çin vakayinamesinde Mou - yin gününde genel bir af yapıldığı kayıtlıdır¹³. Bu tarih milâdî yıla göre 16 Şubat 2921 e tesadüf ediyor.

⁶ H. Parker : A Thousand years of the Tartars, London, 1924, S. 219.

⁷ Chin Shu 125, s, 1398 c (Bk. Çinin Şimal Koşuları s. 57). Chin Shu 124, s. 1395 d (Bk. Çinin Şimal Komşuları s. 57).

⁸ Bretschneider: Mediaeval researches from eastern Asiatic sources, cilt I, I. 208.

⁹ Eberhard : Çin'in şimal komşuları, s. 56.

¹⁰ Osman Turan : On iki hayvanlı Türk takvimi, İstanbul, 1941, a. 24.

¹¹ Mediaeval Researches s. 209.210.

¹² Bk. Ming Shih : bh, 7, s. 1-12 a b.

¹³ Bk. Ming Shih : bh, 7, s. 7 a (ch'eng Tsu'nun Saltanatının 19 cu yılında),

Halbuki Hitay sefaretnâmesinde bu genel affın 1 Şubat 1421de yapıldığı gösteriliyor¹⁴. Arada onbeş gün fark vardır.

b) Hitay sefaretnâmesinde cemaziyül evvelin 20'nci günü (10 Mayıs 1421) imparatorun karısının öldüğünden bahsediliyor¹⁵. Halbuki Çin vakayinamesinde imparatorun karısının bu tarihlerde öldüğü kaydı yoktur¹⁶. Her halde sefaretnâme, çok meşhur olmayan gözdelelerinden birinin ölümünü bahis konusu etmiş olacak.

c) Vakayinamede, Herat'dan Çine muhtelif zamanlarda sefaret heyetlerinin gittiği kaydedilmiştir. Fakat İmparator Yung Lo'nun 18'inici saltanat yılına tesadüf eden 1419-20 tarihinde Herat'dan, Hoatn (Yü-t'ien) ve Bedahşan da dahil olmak üzere haraç vermek için bir heyetin geldiğinden ehemmiyetsizce bahsediliyor¹⁷. Çin kaynaklarında bir satırla anlatılan bu sefaret heyetinden Hitay sefaretnâmesinde pek mufassal olarak bahsediliyor. Çinlilerce bu heyetin gönderilmeksi pek tabii bir olay olarak karşılanmış ve o şekilde kaydedilmiştir.

Ming vakayinâmesiyle Hitay sefaretnâmesi arasındaki bu tarih farklarının şu sebeplerden ileri gelmiş olduğu düşünülebilir :

1. Çince metinde rakamlarda yazı hatası,
2. Hitay sefaretnâmesinde rakkamlarda yazı hatası,
3. Eski tarihleri, yeni tarihlere çevirme klavuzlarında yanlışlar bulunması¹⁸.
4. Çin takvimi ile Hoca Gıyaseddin'in kullandığı takvimin birbirine uymaması.

Bu noktalar göz önünde tutulursa, her iki kitapta da anlaşılmayan taraflar aydınlanmış olur.

Hitay sefaretnâmesinin tercümesinden başka Türklerle Çinliler arasındaki o devrin siyasî münasebetlerini göstermesi bakımından yine önemli bir kaynak olan Herat (Ha-lie) bahsinin tercümesini de ilâve etmeyi faydalı buluyorum.

Bretschneider'in İngilizce tercümesi ile Ming vakayinâmelerindeki metni mukayese ettim. Bazı ufak tefek değişiklikler varsa da esas itibarıyla her iki metin aynı olayları anlatıyor¹⁹.

¹⁴ Bk. Hitay sefaretnâmesi tercümesi.

¹⁵ Bk. Hitay sefaretnâmesi tercümesi»

¹⁶ Bk. Ming Shih: bh. 113, s. 1-22 a b.

¹⁷ Bk. Ming Shih: bb. 332. s. 13-16 ab.

¹⁸ Faik Reşit Unat : Hicrî tarihleri milâdî tarihlere çevirme klavuzu, Ankara, 1940. (S. 35 de bazı hatalar buldum).

P. Hoan : *Goncordance des chronologies neomeniques Chinoise et Europeenne*, Shanghai, 1910.

¹⁹ Mukayese et, Bertschneider, *Mediaeval researches*, cilt II, s. 278-290 ve Türcçe, tercümesi (Herat bahsi) (Ming Shih : bh. 332, s. 13-16 ab).

Böylece, bu vakayinamede (Ming-shi) grek Herat (Hâ-lieh) bahsi ve gerekse diğer kısımlarla Hitay sefaretnamesinin, Türklerle Çinliler arasındaki siyasî münasebeti göstermesi bakımından bizim için değerli bir kaynak olduğunu kabul ediyoruz. Doğunun Çini nasıl bir görüş zaviyesinden incelemiş olduğunu ve Çinlilerin de yakın doğuya nasıl önem verdiğini görmüş bulunuyoruz. Sonra bu sefaret heyetinin Çine gönderilmesi olayı, Türklerin siyasî ve medenî tarihinde önemli merhalelerden biridir.

Acaib-ül-letaif

(Hitay sefaretnamesi)

1419 yılının Kasımında Mirza Şahruh sultanın Hitay İmparatoruna gönderdiği elçilerle birlikte Baysungur Mirzanın elçisi Hoca Gıyaseddin Nakkaş arkadaşları ile¹ iki yıl on ay beş gün doldukta (Hitaydan dönerrek) saltanat merkezi Herata vardılar. Burada Hitay İmparatorunun mektubu ile hediyelerini teslim ettiler.

Hoca Gıyaseddin, Herattan yola çıktığı günden döndüğü güne kadar her ne gördü ise günü gününe kaydetmiştir. Kendisi inanılır bir kimse olduğundan garaz ve taassuptan uzak olan hikâyesi kaydolandığı gibi alınıp yazıldı.

1419 yılı Kasımının 25-inde saltanat merkezi Herattan çıkılarak 28-aralıkta Belh'e varıldı. Çetin soğuklar ve sürekli yağmurlardan dolayı 1420-yılı Ocak ayının 17-sine kadar Belh'de kalındıktan sonra yola çıkılarak 8-Şubat'ta Semerkand'a varıldı. Elçilerin Semerkand'a girdiklerinden iki ay önce Mirza Ulug bey dahi, elçisi sultan Şah ile Mehmed Bedahşiyi Hitaya gidecek bir kervanla göndermişti². Mirza Siyurgatmışın elçisi Ergadak, ve Şah Melek'in elçisi Erdoğan ve Şah Bedahşanın elçisi Hoca Taceddin de gelip hep birlikte Şubatın 26-ıncı günü Semerkand'dan ayrıldılar³ 20-Mart'ta Taşkent'e, 29-Mart'ta Seyram'a, 6-Nisanda Eşbere'ye ve 27-Nisanda Moğol memleketine vardılar.

İlkbahardı. Her taraf yeşillığe bürünmüştü. Böylece her gün yol alınırken ansızın, Üveys hanın, Şir Mehmed oğlanı öldürmek istediği, fakat kul Mehmed beyk ile bir takım Moğol büyüklerinin Üveys hana karşı ayaklandığı ve memlekette karışıklık çıktığı öğrenildi⁴. Bu

¹ Miraa Şahruh sultan: Timurun oğludur. Babasının hayatında Horasan hâkimi idi. Mirza Baysungur: Şahruh sultanın oğullarındandır. O zaman Herat valisi idi.

² Mirza Ulug bey: Şahruh sultanın oğullarındandır. Ve babasının emriyle Semerkand ve Maverayünnehir valisi olmuştu.

³ Mirza Siyurgatmış: Şahruhun oğullarındandır. Gazne ve Hind'de valilik etmiştir. Şah Melek: Timurun ileri gelen ümerasındandır. Harzem hükümetinde bulunuyordu. Şah Bedahşan: Mirza Şahruhun müttefiki ve arkadaşı idi. Diğer adı Mahmud şahıdır.

⁴ Üveys han: Cengiz oğlu Çağatay'ın torunlarından ve Moğolistan beylerindedir. Şir Mehmed oğlan: Nakşi cihanın oğludur. Moğolistan Hanı olmuştur. Kul Mehmed Beyk: Moğolistan'ın ileri gelen ümerasından Emir Hüdâdâd'ın oğludur.

haber elçileri korkuttu. Az sonra Moğol büyüklerinin Üveys hanla barış yaptığı ve kaynaşmanın yatıştığı haberi gelip, oranın sayılı büyüklerinden Emir Hüdâdâd elçileri sağlıyarak kendisi Üveys hanın yanına gidince elçiler de korkusuzca yollarına koyuldular.

15 Mayıs'ta Mehmed Beykin memleketinden çıkılarak Bilgutu adında bir yere varıldı⁵. Şah Bedaşa'nın ve ötekilerin adamları gelinceye kadar burada bekledikten sonra 18 Mayıs'ta yola koyulup ertesi gün Genger suyu geçildi. Buranın kabile reisi Mehmed Beyk ile görüşüldü. Mehmed Beyk'in oğlu Sultan Şadî Gürkan, Şem'i Cihan'ın damadı idi. Karısı da Emir zade Cevgi Bahadırın karısının kız kardeşi idi⁶.

Bundan sonra Şir Behramın memleketine varıldı. Burada, soğğun şiddetinden Haziran ayında sular iki parmak buz tutardı. 4 Haziranda Mehmed Beykin oğullarının, Üveys hanın elçisi ile sınır muhafızını soydukları haberi geldi. Elçilerle muhafızlar korkuya düştüler. Yollar dağlık olduğu ve her zaman yağmurlar yağdığı için bir an önce Hitay sınırına varmağa çalıştılar. Haziran ayı sonlarında Tarkan adındaki şehre girdiler⁷. Buradaki halkın en çoğu puta tapıyordu. Çok büyük bir tapınakları vardı. Burada bir çok eski ve yeni heykellerden başka tapınağın bir yerine Şamgüni'nin (Sakyamuni-Buda) bir heykelini koymuşlardı. Havalar çok sıcaktı. Haziranın 27'sinde Tarkandan ayrılarak 2 Temmuzda Karahocaya varıldı⁸. 7 Temmuzda elçilerin adlarını ve yanlarındaki adamları yazmak için Hitaylılardan bir takım kimseler geldiler. 16 Temmuzda Sofuata denilen yere varıldı⁹. Buranın büyüklerinden Hanzade Taceddin adında birisi bir tekke yaptırmış ve burada yerleşmişti. Bunun damadı Emir Fahreddin, Kamel şehrindeki müslümanların Hâkimi idi¹⁰.

18 Temmuzda Kamel şehrine varıldı. Burada Emir Fahreddinin yaptırdığı camiın karşısında çok büyük bir tapınak vardı. Buraya bir çok heykeller konmuştu. En büyük heykelin karşısında, on yaşında bir çocuk kadar, bakırdan yapılmış bir heykel vardı ki, bu insanı hayrette bırakacak kadar güzeldi. Tapınağın duvarlarındaki nakışlar da çok güzeldi; kapısında bir birine saldırır durumda tasvir olunmuş iki devin

⁵ Bilgutu : Sefaret heyetinin gidiş ve dönüş yolunu gösteren yer. Hermann'ın atlasında ve Bretschneidre'in kitabında bu isimde bir yer yoktur.

⁶ Mirza Mehmed Cevgi Bahadır : Şahrhun beşinci oğludur,

⁷ Tarkarn adında bir şehir yoktur. Turfan olması lâzımdır. Çinliler, T'u-lu-fan derler. (Hsin Chiang Feng Wu, s. 57.),

⁸ Karahoco: İran tarihçileri bu ismi verirler. Moğol devrinde Ha-1-a-Huodiyo deniliyordu. Çinliler ise Huo-Chou derler. Bk. Betschmerden cilt II. e. 30-31.

⁹ Sofuata: Hermann'ın atlasında Ata-sufi olarak geçiyor. Bak: (Hermann, atlas of china, s. 54-55).

¹⁰ Kamel; Marco Polo, Camul olarak bahseder (Yule : Traveles of Marco Polo, cilt I, s, 209.). Moğol devri tarihlerinde Ko-mu-li veya Ha-mi-li şeklinde geçer (Yuan Shih : 122, a. 3 b.). Çinliler Ha-mi (Hami) derler (Hsin Chiang Feng Wu, s. 51).

görünüŖü insana baŖ döndürücü bir korku veriyordu. Bu Ŗehre, Mengili Timur adında güzel yüzlü, yakıŖıklı bir genç Hâkimdi. 22 Temmuzda buradan da göçüldü. Bundan sonraki yol çöldü. Bir veya iki günde bir su bulunuyordu.

8 Ağustosta, yaban develeri ve büyük kıtas öküzleri bulunan bir yere gelindi. Buranın halkı Ŗu hikâyeyi anlattılar: (Bu öküzlerden biri bir adamın üzerine saldırıp boynuzunu sapladı. Adamın gövdesi öküzün boynuzunda bir müddet kaldı. Boynuza saplanan gövdenin yağı akarak öküzün gözüne girince gözü kör etti).

10 Ağustos günü bir yere varıldı ki, buradan Hitay'ın ilk Ŗehri ve karakolu olan *Sekçu* Ŗehrine kadar on günlük bir çöl yolu sürüyordu¹¹. Hitay imparatorunun emri üzerine elçileri karŖılamak için gönderilmiş olan kimseler buraya geldiler. Burada güzel bir çimenlik üzerinde bir yer açıp gölgelikler kurdular ve sandalyalar koydular. Çini tabaklar içinde kaz, kuŖ ve benzeri etlerle, kuru ve yaŖ meyvalarla elçileri ağırladılar. Her tepsinin üzerini çiçeklerle süslemişlerdi. Böylece bu kıy yerde, Ŗehirlerde yapılamıyacak tertipte bir ziyafet verdiler.

Yemekten sonra, sarhoŖ edinceye kadar rakı ve Ŗarap sundular. Bu ziyafetin dıŖında kalanlara da hallerine göre ve yolda yenilmek ve içilmek için koyun, un, arpa, rakı, Ŗarap ve benzeri yiyecek ve içecekler verdiler.

Bu Ŗeylerin hepsi Sekçu Ŗehrinden getirilmişti. Burada, Hitayın yasağı çok sıkı olduğunu, yalan söyleyen kimsenin sözü ve saygısı geçmediğini bildirerek, elçilerin yanları sıra gelenleri yazdıktan sonra, Hitaylılardan alıŖ veriŖten anlar kimseler elçilere kılavuzluk ve hizmet ettiler.

Mirza Ŗahruh sultanın elçilerinden Ŗadî hoca ile Gökçenin 220 ve Mirza Baysungur'un elçileri Sultan Ahmed ile bu hikâyeyi anlatan Hoca Gıyaseddin'in 150, Ŗah Melekin elçisi Erdoğan'ın 50, Mirza Siyur-gatmışın elçisi Ergadağın 60, ve Ŗah BedahŖan'ın elçisi Hoca Taceddin'in 50 kiŖi adamları olduğu yazıldı.

Mirza Uluğ Bey'in elçileri SultanaŖah ve BedahŖi önce gelmişlerdi; Mirza İbrahim sultanın elçisi henüz gelmemişti.

14 Ağustos günü baŖ sınıra gelindi. Buradan Sekçu Ŗehrine kadar dokuz konak vardı. Sınır muhafızı beŖ-altı bin atlı ile elçileri karŖılamağa gelmişti, onları imparator adına yemeğe çağırıyordu. Böylece hep birlikte sınır muhafızının yurduna gidildi. Hitaylılar yurtlarını dört köŖe kurmuşlar ve çevre yanlarını sanki pergelle çizilmiş gibi düzeltmişler ve dört yanında birer yol bırakıp çadırların iplerini birbirine öyle bağlamışlardı ki buradan hiç kimse geçemezdi. Çadırların arasında büyük bir meydan alıkoyup bu meydanın ortasında bir dönümlük

¹¹ Sekçu: Sha-chou Ŗehridir. Diğer adı da Tung-huan'dır (kansu'da). Marko Polo: Sachiu olarak bahseder. (Yule : Travels of Marco Pola. cilt I, s. 203 ve 208-207 (alt not) ve Bretschneider: Cilt II. s. 18-19.

düzlük bir yer ayırmışlar ve bunun karşısına büyük bir Hitay çadırı kurmuşlardı. Bu çadırın eteklerini kaldırıp üste getirerek altına tahtadan bir sedir yapmışlardı. Bezden yapma gölgelikler gererek bütün meydana gölge altına almışlardı. Sınır muhafızının sandalyasının iki yanına sandalyalar konulmuştu. Hitaylılarca sol taraf muteber olduğu için elçiler sol yandaki sandalyalara, Hitay büyükleri de sağ yandaki sandalyalara oturdular. Bundan sonra elçilerin ve Hitay büyüklerinin her birinin önüne ikişer sofralar kurdular. Bunların birinin üzerine pişmiş kaz ve kus etleriyle başkaca türlü yemekler ve yemişler, öteki sofranın üzerine ise güzel ekmekler, kâat ve ibrişimden yapılmış çiçekler konulmuştu. Geride kalanların da önlerine birer sofralar ve karşılıklarına birer davul, küçük büyük çini ve gümüş sürahiler ve çini küpler koymuşlardı. Davulların yanlarında kemence, ney, musikar ve diğer aletleri çalanlar oturmuşlardı.

Ney çalanların kimisi, bilindiği gibi çalıyor, kimisi de neylerin ortasındaki deliklerden üflüyorlardı. Bunların yanlarında çengeller, başları örtülü kulakları inci küpeli, kız gibi güzel ve yakışıklı, oyuncu delikanlılar oturmuşlardı.

Yukarda sözü geçen bir dönümlük yerden çadırların dört yol kapılarına varıncaya kadar ellerinde uzun mızrakları ile cübbeli adamlar dizilmişlerdi. Bu adamlar buldukları yerden bir adım bile geri gitmiyorlardı.

Hitaylıların yasakları ile yönetimleri olgunluğa erişmiş olduğu için polis ve jandarma gibi kimseleri kullanmağa ihtiyaç görülüyordu. Herkes yerine oturduktan sonra ziyafete başkanlık eden ve adına Miri-rusun denilen bir hitaylı, her konuğa kadeh sunuyor ve yanındaki çiçeklerden bir dal koparup her içki içenin sarığının arasına koyuyordu. Böylece bir saat içinde ortalığı bir bağçeye çevirdi.

Güneş yüzlü delikanlıların kimisi sürahi ve kadeh tutuyor, kimisinin elinde, içi göz göz yapılmış ve her göze findık, hünnap, ceviz, kestane, limon ve mezelik salatalar, kavun karpuz konmuş tabaklar bulunuyordu. Büyüklerden birine içki sunulduktan sonra meze tabağını taşıyan genç elindeki tabağı içki içenin önüne koyuyor, o da mezelerden istediğini alıyordu. Bundan sonra köçekler oyuna başlayarak anlatışa sığmaz oyunlar oynadılar. Ve mukavvadan yapılmış şekillerin içine girerek Hitaya mahsus köçek oyunları gösterdiler. Bunlar arasında; bezden yapılmış üzerine tüyler yapıştırılmış, ayakları ve burnu kırmızı bir keklük şeklinin içine bir oğlan girerek meydana yürüdü ve başı ile ayaklarını Hitay usulü üzere öyle hareket ettirdiki seyredenler hayretten donup kaldılar.

O gün bu eğlenceler akşama kadar sürdü. 20 Ağustos günü buradan ayrılarak çöle girildi ve çölde bir kaç konak yol alındıktan sonra Karavel adındaki kal'aya varıldı. Bu kal'a çok sağlamdı. Çevresinde derin hendekler açılmıştı. Dolaylarında dağlar vardı. Yol kal'anın

ortasından geçiyor ve bir kapısından girilip ötekinden çıkılıyordu.

Bu yerde de elçilerle adamlarını bir daha saydılar. Buradan Sekçu şehrine varılıp şehrin dışında kalan büyük bir konağa kondular. Ve, bundan sonraki bütün levazımınız inilecek yerde verilecek, deyerek hayvanlarla eşyaları oradaki görevli adamlara yazarak teslim eylediler.

Adı geçen şehirde bulundukça elçilerin bütün levazımı indikleri yerde hazırlanıp her birine bir sedir ve bir ipek yatak ve her hizmeti görececek hizmetçiler verdiler. Bu şehir dörtken biçiminde kurulmuştu. Kal'ası ve şehir kuşatan duvarları çok sağlamdı. İçinde büyük bir pazar yeri vardı. Elli arşin genişliğindeki sokakları süpürülmüş ve sulanmıştı. Ve bir çok çarşıları ve her bir çarşının başında ağaçtan yapılmış güzel birer çardak vardı. Evlerde pek çok domuz bulunduğu gibi kasap dükkânlarında koyun etleriyle birlikte domuz etleri asılmıştı. Kal'a duvarının, yirmi adım arada bir, üzerleri örtülü birer müstahkem kulesi vardı. Şehrin dört kapısı olup bir birine karşı kurulmuştur. Bu kapılar, şehirden hayli uzakta iken yolların doğruluğundan uzaktan görülüyordu. Her kapının üzerinde ikişer katlı birer köşk yapmışlar ve Mazendıran halkı gibi üzerlerini örtmüşlerdi. Ancak Mazendıran halkı renksiz keremitlerle, Hitaylılar ise çinî taklidi renkli keremitlerle örterler. Ve nice tapınakları vardığı her birinin çevresi on dönüm tutarında olup bütün yerlerin üzeri taş gibi sağlam ve ince yapıda işlenmiş tuğlalarla döşenmişti.

Tapınakları çok temizdi. Kapılarında güzel uşaklar duruyor ve yabancılara, kılavuzluk ediyorlardı. Buradan Saltanat merkezi Hanbalığ'a (Pekin) kadar doksan dokuz konak vardı ki bunların her bir kasaba ve şehir büyüklüğünde idi. Ve şehirlerin arasında bir birini görebilecek yerlerde yirmişer arşin yüksekliğinde Kargu denilen evler bulunuyordu. Bu evlerin içinde daimî olarak onar adam oturuyordu ; Bir yerden yabancı asker gelmesi gibi bir olay karşısında kalınsa sınır başında bulunan karguda ateş yakarlar, ateşi görece en yakın kargu halkı dahi hemen ateş yakarlar. Böylece bir gün bir gecede üç ay uzak yerdekiler bu olaydan haber alırlar. Ve her. on merrede -on sekiz merre bir fersahtır-birer Gidiku vardır (yani, arası üç mil olan bir yerde oturan ve adlarına Gidiku denilen kimseler) Bu kimseler sözü geçen yerlerde yerleştirilmişlerdir. Bunların birisi sürekli olarak görevi başında durur ve bekler. Gidikuların ödevleri : Büyük bir olayla karşılaşınca, Karguda oturanların ateş yakarak birbirine haber verdikleri gibi, gördüklerini yazarak öndeki Gidikuya vermek, ve bu Gidiku da aldığı yazıyı koşarak gidip illerdeki Gidikuya ulaştırmak, böylece ta İmparatorun oturduğu yere kadar eriştirmektedir. Karguda oturanlar sıra ile iş görmekte olup her on günde bir giderek, yerlerine başkaları gelirler. Ancak Gidikular buldukları bölgenin yerlileridirler ve çiftçilik, ekincilik ederler. Bunların görevleri yalnız birbirlerine mektup yazarak haber ulaştırmaktır.

Sekçu şehri ile Kamçu (Kan-chou, Kansu'da) şehri arası dokuz konaklık yer idi. Kamçu şehri Sekçu şehrinde büyük ve bayındır idi. Buranın hâkimi olan sınır muhafızlarının da büyüğüdür. Adı geçen her konakta elçiler için dört yüz elli yorga at ve elli-altmış araba gönderilirdi. Atlara bakan adamlara Baku, katırlara bakanlara Loku ve arabaları çekenlere Cinfu derler. Cinfular arabalara ipler bağlayarak her arabayı on ikisi omuzlan ile çekerler. Bu iş her ne kadar ağır ve yağmurlu havada olsa dahi gayret ve kuvvet sarfederek arabayı çeker ve konaktan konağa ulaştırırlar. Sözü geçen adamların en çoğu sevimli yüzlü gençlerdir. Kulaklarına Hitayda yapılmış yalancı inciler takmışlar ve uzun saçlarını başlarının ortasında toplayıp bağlamışlardır.

Bakular kamçı ile eğitilmiş ve dizginlenmiş atlar getirerek bunlara bindirdikleri kimselerin yanı sıra bir konaktan öteki konağa yol alırken Horasan ilinin at sürücüleri gibi giderlerdi. Her konakta ayrılmış olan koyun, kaz, kuş, pirinç, un, bal gibi yiyeceklerden başka, her şehre varıldıkça elçilere mahsus ve adına Rusun denilen aş evleri vardır. Bu aş evlerinin önyüzleri İmparatorun oturduğu Hanbalığa doğrudur. Buraya bir taht koyarak ardına bir perde asarlar. Tahtın yanında bir adam durur. Tahtın önüne büyük bir keçe döşerler. Elçileri kechenin yanına getirirler. Geri kalanları elçilerin ardında düzgün sıralarda oturturlar. Tahtın yanında duran adam üç defa seslenir. Ondan sonra oranın büyükleri ile elçiler üç kere başlarını yere koyarlar. Bundan sonra da her kişi kendisi için kurulan sofranın yanına gider.

Kamçu Hâkiminin ziyafet verdiği gün Ramazanın on ikisi idi. Elçilere : (İmparatorumuz sizi ağırlamış olmak için bu gün ziyafet verdiriyor, buyurunuz yemek yiyiniz) dediler. Şadî hoca ile öteki elçilerin büyükleri: (bizim dinimizde Ramazan günü yemek yemek caiz değildir) diyerek özür dilediler. Sınır muhafızlarının başı elçilerin özürlerini kabul etti, elçiler için hazırlanan yemekleri konaklarına gönderdi.

Bu şehirde beşyüz arşın eninde ve boyunda bir tapınak, bunun ortasında da uyur gibi görünen büyük bir heykel vardı. Bu heykelin boyu yirmi beş arşın, elleri ile ayaklarının uzunluğu dört buçuk arşın, ve kafasının çevresi yirmi bir arşın idi. Bunun dört yanında özenilerek yapılmış binalar ve bunların yanlarında yirmişer arşın, veya ondan az ve çok büyüklükte heykeller vardı. Bundan başka bir adam boyunda kendi kendine kımıldayan öyle şekiller yapmışlardı ki görenler canlı sanırdı. Duvarlardaki güzel ve ince sanat işleri de görenleri hayrette bırakırdı.

Burada bulunan büyük heykelin bir eli başının altında öteki eli oyluğu üzerine konmuş bir durumda ve yaldızla kaplı idi. Üzerine renkli elbiseler giydirmişler ve adını Şamküni koymuşlardı (Şamküni — Sak-yamoni=Buda).

Alay alay halk gelip bu heykelin önünde secde ederlerdi. Tapı-

nağın dışında han biçiminde yan yana odalar vardı. Bunların her biri altın sırmalı perdeler, yaldızlı kürsiler, sandalyalar, şamdanlar ve benzeri eşya ile süslenmişti.

Bu şehirde bu şekilde on tapınak vardı. Bir de on beş katlı ve sekiz köşeli bir köşk yapmışlardı. Bunun her katında bir karıştan bir arışına kadar büyük küçük manzaralar, kubbeli salonlar, köşkler ve meselâ : taht üzerinde İmparator, sağında ve solunda her biri bir iş üzerinde çalışır görünür kimseler gibi türlü türlü tasvirler yapılmıştı. Aşaki katında devler tasvir olunmuş, bu devler sözü geçen köşkü omuzlarında tutar durumda gösterilmişti. Köşkün kapısı ağaçtan ve çevresi yirmi, yüksekliği on iki arşın idi. Ve köşkü öyle yaldızlamışlardıki görenler altından yapılmış sanırlardı. Köşkün altı bodrum katı gibi bir boşluk olup demirden yapılmış bir milin ucunu bodrum katındaki temelin üzerine, öteki ucunu köşkün altına getirerek köşkü milin üstüne oturtmuşlardı ki Bu kuruluşta olan köşk az bir itişle dönüveriyordu. Dünyanın bütün demircileri, marangozları, nakkaşları için bu köşk örnek olmağa değer yüksek bir sanat eseri idi. Bu köşke buranın müslümanları Çarhifelek derlerdi.

Elçiler hayvanları ile eşyalarını ve adamlarının bir takımını bu şehirde bıraktılar. Dönüşlerinde hepsini eksiksiz olarak aldılar. Hitay imparatoruna yaraşan hediyelerin korunmasını Hitaylılar üzerlerine alarak bunların taşınması işini onlar gördüler. Bundan sonra her gün bir konağa ve her hafta bir şehre vararak Hanbalığa yaklaştıkça ziyafetlerin zenginliği artmakta idi.

28 - Eylülde Karamüran (Moğolca bir isimdir. Huang-ho=Sarı Nehir için kullanılır) suyuna varıldı. Bu ırmak Ceyhuna yakın büyüklükte idi. Bu ırmağın iki yanının kıyılarından onar arşın uzaktaki yere bir adam beli kalınlığında birer demir mil dikerek bu millere oyuk kalınlığında bir zincir ve bu zincire yirmi üç gemiyi sağlam iplerle bağladıktan sonra gemilerin üzerini büyük tahtalarla döşemişlerdi. Bu köprüden hayvanlarla birlikte kolaylıkla geçilerek Hitay yakasındaki büyük şehre varıldı. Bu şehirde verilen ziyafetler bundan öncekilerde verilenlerden daha zengin idi.

Bu şehirde de büyük bir tapınak vardı. Sınır başından buraya gelinceye kadar bu tapınak kadar büyük yapı görülmemişti. Şehrin üç büyük barı vardı. İçlerinde güzel kular bulunuyordu. Bunların sanatkârları da pek çoktu. Hitay halkının pek çoğu güzel ve yakışıklı iken bu şehrin halkı daha çok güzel olduğu için burası, (Hüsn âbad) deye anılmış ün salmıştı.

Buradan ayrıldıktan sonra bir çok şehirlerden geçildi. İki Ceyhun kadar büyük ve dalgalı bir sudan başka kimisinden gemi ile kimisinden köprü ile bir çok ırmak geçildikten sonra 19 - Kasımda Sadinfu (Hsi-an-fu, Shansi, de bir yer) adını taşıyan büyük bir şehre varıldı. Bu şehir çok büyüktü. Halkı ve güzel yapıları çoktu. Burada büyük

bir Tapınağın ortasında elli arşin boyunda, her yanı düzgün pirinç madeninden yapılmış altın yaldızlı bir heykel vardı. Her uzvunda bir çok eller bulunuyor, asıl elinde küçük bir vazo tutuyordu. Bu heykel Hıtay ülkesinde (bin elli heykel) diye ün almıştır. Bu heykel ile çevresindeki yapıcıklar taştan yontulmuş bir mermer temelin üzerinde kurulmuş ve her yanında pencereler ve köşkler yapılmıştı. Heykelin onar arşına yakın olan ayaklarını bir basamak üzerine o yolda dökmüşlerdi ki hiç bir yandan görülmediğinden havada boşlukta durur sanılırdı. Bu heykelin yapısına yüz bin eşek yükü pirinç madeni kullanıldığı söylenmektedir. Bunlardan başka çile çeken, riyazatla meşgul rahiplerin tasvirlerini ve yırtıcı hayvan, kaplan, ejder suretleri yapmışlardı ki en sanatkâr ustalar bile görünce hayrette kalırlardı. Bu tapınakta da Kamçu şehrindeki gibi ve ondan büyük, işçiliği üstün bir köşk vardı.

Buradan göçülerek yüz kırk kilometre gidildikten sonra 30 - Kasımda sabaha doğru Hanbalık şehrinin kapısına varıldı. Henüz sabah olduğu için kapı kapalı idi.-Burada, yeni yapılmakta olan hisar yerinden şehre girilerek imparator sarayı önündeki meydana varıldı. Saray kapısına kadar üçyüz elli arşin tutan yeri yontulmuş taşla döşenmişti. Buraya gelince elçiler atlarından inerek sarayın kapısına kadar yaya yürüdüler.

Saray kapısının iki yanındaki beşer Filin hortumları arasından geçilerek içeriye girildi. Henüz ortalık aydınlanmamış olduğu bu sırada buraya yüz bine yakın adam toplanmıştı. Girilen büyük kapunun iç bölümü büyük bir meydandır. Meydanın sona erdiği yerde otuz arşin tutarında bir temel üzerine kurulmuş ellişer arşin boyundaki direkler üstünde büyük bir bina, bunun üstünde altmış arşin boyunda ve kırk arşin eninde bir oda yapılmıştı. Bu köşkün üzerinde iki adam, İmparatorun çıkarak tahta oturmasını bekler bir görünüşte ayakta duruyordu. Buradaki kapının sağ ve soluna büyük bir davul ile bir çan konulmuştu. Burada üç kapı vardı. Ortadaki büyük, yanlarındakiler küçük idi. Ortadaki kapıdan yalnız İmparator geçirdi. Sözü geçen meydana, kadın ve erkek, yüz bin kişi toplanmıştı. Bunların iki bin kadarı şarkı okuyucu olup hem saz çalar hem de okurlardı. Hıtay göreneği ve diliyle İmparatora duâ ederlerdi. On bin kadar adam ellerinde çomak, gürz, uzun-kısa-kalın mızraklar, süngü, kılıç gibi silâhlar ve Hitaya mahsus yelpazelerle ayakta durmuşlardı.

Büyük meydanın dört yanında sıra sıra evler, önlerinde üstleri örtülü sofalar vardı. Bu sofaların kıyılarına büyük sütunlar koymuşlar, evlerin duvarlarını ağaçtan örmüşler ve yerleri yontulmuş mermerle döşemişlerdi. Sabah olunca köşk üstünde imparatorun çıkmasını bekleyen adamlar hep birlikte davul, boru, çan çalmağa başladılar. Meydan kapıları açıldı, bütün halk içeri girdi. Buranın halkı imparatoru görmeğe geldiklerinde görenekleri üzere siğirterek yürürlerdi.

Sözü geçen meydana köşkün yüz elli arşin uzağında ayrıca

büyük bir köşk vardı. Bunun önünde, dört arşın boyunda, Hitaya mahsus altınla işlenmiş yazılar ; ejder, anka kuşu ve benzeri nakışlar yapmışlar, ve bir tahtın üzerine altından büyük bir davul koymuşlardı. Tahtın sağında ve solunda on iki divanın Tümen komutanları, binbaşı ve yüzbaşları duruyor, her biri ellerinde bir arşın boyunda bir tahta tutuyor ve bu tahtadan başka hiçbir yere bakmıyorlardı. Bunların arkasında iki yüzbin kadar cübbeli adam, ellerinde mızrakları kılıçları ile sıra sıra yer almışlar, o kadar sessizce duruyorlardı ki burada sanki nefes alan bir kimse bulunmuyormuş gibi idi.

Burada tahtın üzerine bir altın sandalya ve tahtın önüne beş ayaklı bir merdiven koydular. İmparator haremde çıkarak tahtın üzerindeki sandalyaya oturdu. Orta boylu, sakalı ne az ne de çok idi. Ancak, sakalının iki-üç yüz kadar kılı o kadar uzun idi ki, sandalya üzerinde oturduğu vaziyette, yerde iki-üç halka olmuştu. İmparatorun sağında solunda ; göğüslerine yakın yerlere kadar yüzleri açık, saçları başlarının ortasında toplanmış, kulaklarına büyük inciler takmış ay yüzlü iki güzel kız, ellerinde mürekkep ve kalem tutuyorlardı. İmparatorun söylediklerini yazarlar, hareme dönünce imparatora gösterdikten sonra yazılanları taşraya gönderirler ve divan mensupları ona göre iş görürlerdi.

İmparator tahta oturduğu sırada karşı yandakilerle sağda soldakiler önceden sıra sıra dizilmişlerdi. Elçileri yedi yüz kadar suçlu ile birlikte İmparatorun önüne getirdiler. Bunları suçlarına göre, kimisini zincire bağlamışlar kimisinin boynuna çatal ağaç geçirmişler, kimisinin bir eliyle boynunu bir tahtaya bağlamışlar, bir takımını da, beş-altısı bir arada, başlarını uzun bir tahtadan geçirerek (boyunduruk gibi) dışarda bırakmışlardı. Her birinin saçından bir adam tutuyor, İmparatorun emrini bekliyordu. İmparator kimisinin zindana atılmasını, kimisinin öldürülmesini buyurdu.

Hıtayın bütün İlbayları ile subayları hiç bir kimseyi öldüremezlerdi. Bir yıllık uzak bir yerde de olsa suçlunun günahı ne ise bir tahta parçasına yazarak boynuna asarlar. Yasalarındaki suçun çeşidine göre zincir yahut boyunduruk ile Hanbalığ'a gönderirler.

Suçluların işi bitince elçileri, İmparatorun tahtının on beş arşın kadar yakınına götürdüler. Ellerinde tahta tutup duran komutanlardan biri gelip diz çökerek elçilerin ahvali hakkında yazdıklarından şunları okudu: (Uzak yollardan hakan oğulları tarafından gönderilen elçiler İmparator için hediyeler getirmişler ve İmparatorun bastığı yere baş koymağa gelmişlerdir). Komutanlardan Mevlâna kadı Yusuf; Arap. Fars, Türk, Moğol, Hıtay, kelemcen dillerini biliyordu. İmparatorun yakını idi. On iki divanın birisi ona verilmişti. Kendisine tabî ve Arap, Fars dillerini bilen bir kaç müslüman ile birlikte elçilerin yanlarına gelerek onlara: (Önce eğiliniz ve sonra başlarınızı üç kere yere koyunuz) dedi. Elçiler başlarını yere koyar gibi üç kere eğilip alınlarını

yere değdirmediler. Bundan sonra, İmparatora sunulacak şeyi sargıya koymak âdet olduğu için, Şahruh sultanın ve Baysungur mirzanın mektuplarını bir sarı atlas içine koyarak baş üzerinde tuttular. Mevlâna kadı mektupları alıp burada hizmet edenin eline verdi. İmparator tahttan inip sandalyaya oturdu.

Üç bin elbise getirdiler. Ümerasına akraba ve evlâdlarına giydirdiler. Sonra elçilerden yedisini; Şadî hoca, Gökçe, Sultan Ahmed, Hoca Gıyaseddin, Ergadak, Erdoğan ve Taceddin Bedahşiyi ileriye götürüp diz çöktürdüler. İmparator Şahruh sultanın ahvalini sordu. Ve: (Kara Yusuf² Sultana elçi ve mal gönderir mi?) dedi. Elçiler de: (Elçi ve mal gönderir. Hattâ kendileri dahi elçilerini ve gönderdikleri malı gördüler) deye cevap verdiler.

İmparator: O diyarda zahirenin fiyatı ucuz mudur, pahalı mıdır? Berket çok mudur?

Elçiler: Evet ucuz ve çoktur.

İmparator: Sultanın gönlü rabbına doğru olursa Allah da bereketini bol verir. Kara Yusufun memleketinde güzel atlar varmış. At getirtmek için elçi göndermek istiyorum. Yollar emin midir?

Elçiler: Evet, yollar emindir. Yalnız Şahruh sultanın izni ve emri olursa gidilebilir.

İmparator: Bunu biliyorum. Siz uzak yoldan geldiniz. Varın yemeginizi yiyin.

Bu konuşma üzerine elçileri önceki yerlerine götürdüler. Burada her biri için birer sandalya ve sofraya koydular. Her sofraya üzerinde, bundan öncekilerinde bulunan yiyeceklerle daha başkaları da vardı. Yemek yenildikten sonra elçileri hazırlanan bir konağa götürdüler. Ulug Beyk mirzanın elçileri Sultan şah ve Yahşi Melek'i, bu konağa yakın bir başka konağa almışlardı. Elçilerin bulunduğu konağın her odasını; yastıkları atlas, üzerleri ipekli kadifeden sedirler, uzunluğu ile eninden devşirildikte kırılmayan güzel hasırlar, sandalyalar, ve benzeri eşya ile zengince döşemişler ve ipekli kadifeden gayet güzel bir şekilde dikilmiş terlikler koymuşlardı. Birer çömlek, kâse, bardak ve sofraya takımı getirmişler ve her on kişi için bir oda ayırmışlardı.

Hergün, bir odada oturanlara bir koyun, bir kaz, iki tavuk, ve her adama ikişer batman un, birer büyük kâse pirinç, birer kepçe helva, birer büyük fincan bal, soğan, sirke, tuz, Hıtaya mahsus renkli otlar, ikişer tabak ve birer bardak getirdiler. Bir kaç güzel ve çevik hizmetçi verdiler. Bu hizmetçiler gece gündüz ayak üzerinde durarak göz önünden ayrılmadılar.

Ertesi gün, 1 Ocak'ta, (1421) (Sahnin) erkenden gelerek elçileri

² Kara Yusuf: Karakoyunlu padişahlarındandır. Timurun hücumundan Mısra kaçmıştı. Timur öldükten sonra gelüp Tebrizi zaptetmişti.

uyandırdı. Onlara imparatorun ziyafeti olduğunu bildirdi. İmparatorun saray ile saray dışındaki yerlerde elçilerin işlerini görmek için görevlenen kimselere Sahnin denir. Horasan diyarında ise sakavel derler.

Elçiler uyanıp hazırlandıktan sonra onları atlara bindirerek imparatorun sarayına götürdüler. Ve önceki meydanda oturtular. Burada üç yüz bin kadar adam toplanmıştı. Sabah olunca, bundan öncekinde olduğu gibi üç kapı açıldı. Elçileri buradan geçirerek, önce suçlularla birlikte buldukları yerdeki tahtın önüne getirdiler. Burada başlarını beş defa yere koydular. Sonra İmparator tahttan indi. Elçileri dışarıya çıkardılar. Ve : (Bugün verilecek ziyafet sırasında dışarıya çıkmak yasak olduğundan ihtiyacı olanlar şimdiden çıkıp gelsinler) dediler. Bunun üzerine elçilerin bir takımı dışarıya çıktı ve biraz sonra gelerek bir arada toplandılar. Buldukları meydandan ikinci bir meydana geçerek buradaki adalet divanının önünden üçüncü meydana vardılar. Burası yontulmuş taşlarla döşenmiş, çok güzel ve geniş bir yerdi. Ve karşısında altmış arşın boyunda ve Hitay âdeti üzere yüzü ve kapısı güneye bakan bir oda yapılmıştı. Bu odanın içinde bir adam boyu yüksekliğinde bir taht, bunun sağ sol ve ön taraflarına gümüşten birer merdiven ve tahtın üzerine köşeleri çok, ayakları garip, sandalyadan büyük bir taht dahi konulmuş ve bunun sağında solunda kubbeli buhurdanlıklar yapılmıştı. Taht ile buhurdanlıklar ağaçtan yapılma ve yaldız kaplama idi. Bu odanın direkleri ile merdivenleri ve tahta döşemesi o şekilde boyanmış ve parlatılmış idi ki Horasan ve Irak ustaları bu kadarını yapamazlardı. Büyük tahtın üzerinde kulaklarına kadar mukavva maske geçirmiş iki hizmetçi duruyordu. İmparatorun önüne sofralar, yemekler, çiçekli dallar konmuştu. Tahtın sağ kolunda ümera ok çantası kılıç ve kalkanları ile, bunların arkalarında atlı askerler çatallı uzun mızrakları ile, bunların ardında da bir sürü kimse yalın kılıçları ile ayakta duruyorlardı. Hitaylılar arasında sol taraf muteber olduğu için elçileri sol tarafa oturtular. Ümera ile diğer büyüklerin önlerine birer sofraya kurdular. Bugün, halkın önüne kurulan sofralar binden fazla olsa gerekti. Yukarıda sözü geçen odanın, imparator tahtının karşısına düşen penceresi önüne büyük bir davul konulmuş, onun yanındaki sandalya üzerinde bir adam duruyor ve onun yanında da saz çalanlar bulunuyordu. Odanın dışarısında iki yüz bine yakın kübbeli adamlar yer almışlardı. İmparator tahtından sert bir yayla atılacak okun varacağı yer kadar uzak bir yerde kurulu, bir yüzü sarı atlastan perdeli büyük bir çadırda İmparator için yemekler ve şaraplar hazırlanmıştı. Yemekleri ayaklı ve kapaklı büyük bir kabın içinde ve saz çalarak İmparatora götürürlerdi.

Bu hazırlıklar bitip de elçiler İmparatorun çıkmasını ayak üzerinde beklerlerken tahtın sağ tarafındaki perdenin iki ucundan iki kişi iplerini çekerek bir adam boyu yere kadar kaldırırlar. Sazlar çalmağa başladı, İmparator çıkıp tahtına oturunca ortalık sessizlik içinde kaldı. İmpara-

torun başı üzerinde on arşın kadar yüksek ve on dört arşın genişlikte ve üzerinde bir birbirine hamle eder şekilde basma dört ejder tasvir olunmuş sarı atlastan bir perde kurulmuştu. İmparator tahtına oturunca Elçileri tahtın önüne getirdiler. Elçiler burada beş defa yere baş koyduktan sonra İmparatorun işareti üzerine yerlerine dönüp oturdular. Sofralardan sık sık yemek ve şarap getirdiler. Köçekler oyunlarına başladılar. İlk önce kulakları inci küpeli, Hitayın sırma elbiseli kızları gibi, yüzleri boyalı ay yüzlü oğlanlar ellerinde ve başlarında renkli kâattan ve ibrişimden yapılmış güller ve lâlelerle Hitay usulü üzere oynadılar. Bundan sonra onar yaşlarında iki oğlan iki ağacın üzerinde oyunlar yaptılar. Sonra, bir adamı arka üstü yere yatırarak ayaklarını yukarı doğru kaldırdılar. Tabanlarının üzerine yedişer arşın uzunluğunda kamışlar diktiler. Bir adam kamışları eliyle tuttu. Sonra on iki yaşlarında bir oğlan kamışlar üzerine çıkararak türlü oyunlar yaptı, sonunda kamışları birer birer alıp aşaya attı. Son kaian kamışın üzerinde taklalar atarak şaşılacak hareketler yaptıktan sonra kamışın üzerinden ansızın düşer gibi kendini boşluğa bıraktığı anda yerde yatan adam hemen sıçrayup oğlanı yere düşmeden tuttu.

Saz çalanların kimisi Hitay'ın usul ve ahengine aykırı musikar ve diğer sazları çaldıkları gibi kimisi de sazını yanındaki adamla birlikte çalıyordu. Meselâ : Musikar çalan bir eliyle musikarını tutup öteki eliyle yanında ney çalanın neyinin deliklerini parmakları ile basar, ney çalan da bir eliyle üflediği neyi tutarak öteki eliyle tahta zil çalardı.

O gün bu yolda ikindiye kadar gösteriler devam etti. İkinci vakti gelince İmparator saz çalanlarla oyunculara bahşişler verdikten sonra hareme gitti. Elçilere de izin verildi.

Yemeklerin kalıntılarını ve yemişleri meydana döktüler. Buralarda karga, Çaylak, Kumru, Güvercin gibi bir çok kuşlar vardı. Meydandaki ağaçlarda yuva kurmuşlardı. İnsanlardan kaçmıyorlardı. İnsanlar da onlara dokunmuyordu. Meydana dökülen yiyecekleri bu kuşlar yediler.

Bu ziyafetin ertesi günü Kurban bayramı idi. İmparatorun bu şehirde müslümanlar için yaptırdığı mescide gidilerek burada, şehirdeki müslümanlarla birlikte bayram namazı kılındı.

İki gün sonra elçilere gene ziyafet verildi. İmparator bu ziyafetle bundan sonrakilerin her birinde konuk severliğinin büyüklüklerini gösterdiği gibi, oyuncular da öncekilere benzemeyen çeşitli oyunlar oynadılar.

9 - Ocakta suçluları ceza yerine getirdider. Hitay âdeti üzere her suçlunun cezası ne ise o cezanın çeşidi defterlere yazılırdı. Bu cezalar, baş kesmek, asmak ve parçalamak suretiyle yerine getirilirdi. Bir cellât iki kişiyi öldürmezdi. Yüz adamı öldürmek gerekse her birini bir adam öldürürdü. Ancak, öldürme cezasında çok yedekli davranırlardı. Şöyleki: İmparatorun on iki divanında dahi suçun sabit olması gerektir. Eğer

on birinde sabit olup da on ikincide sabit olmazsa o kimse için kurtulma ümidi vardır. Suçlu, suçsuz olduğunu ileri sürerek altı aylık ve daha uzak bir yerde bulunan bir adamı tanık gösterse bu tanığı, dinleyip doğruyu bulmak için olduğu yerden getirip soruştururlar ve gereğine göre işe ara verirler. Bu yüzden nice suçlular zindanlarda çürürler, Ölenleri İmparator'dan emir almadıkça gömmezler.

15 - Ocak günü çok soğuk olduğu için İmparator sarayının avlusunda bulunan suçluların bir çoğu donup öldüler. Bir adam soğuktan ötürü şöyle konuştu : " Şehir içi kır yerlere göre kuytu ve sığmaktır. Kır yerlerdeki soğğun şiddeti ne olduğu pek bilinmiyor. Olabilir ki bugün dışarda on bin kadar adam donup ölmüştür.,,

19-Ocak günü Mevlâna kadı Yusuf gelerek; yarınki günün yeni yılın başlangıcı ve İmparatorun yeni yaptırdığı sarayına geçiş günü olduğunu, kimsenin beyaz cübbe, elbise ve takke giymemesi için İmparator'dan emir çıktığını bildirdi. Çünkü, başka ülkelerde yas tutulan günlerde siyahlar giyildiği halde Hitay ülkesinde beyaz giyiliyordu.

20 - Ocakta gece yarısı haberci helerek elçileri, İmparatorun ondokuz yılda yapılan sarayına götürdü. O gece halk, evlerde ve dükânlarda o kadar mum ve kandil yakmışlardı ki bu büyük şehrin her hangi bir yerinde yere iğne düşse bulunurdu.

İmparator, ümerasına verdiği bu ziyafette Çin ve Maçin, Tilmak, (Kalmuklar) Tibet, Kamel, Karahoca, Curca (curcet, ju-chen) ve deryabar ve sair İlbaylıklar halkından o gün sarayda yüz bin kadar adam toplanmıştı. Sarayın dış kapısından İmparatorun oturduğu yerin açık duran büyük kapısına kadar olan yer dokuz yüz seksen beş arşin boyunda idi. İki yanlarında bağlar ve saraylar vardı. Bütün meydan çini toprağından yapılmış, mermer gibi düz ve bir ölçüde yontulmuş kerpiçlerle döşenmişti. O gün ümera İmparator tahtının önünde, elçiler ise dışarda oturdular. Köçekler görülmemiş yep yeni oyunlar oynadılar. Bu toplantı o günün yarısına kadar sürdü. Sonra herkese evlerine dönme izni verildi.

Doğrusu şu ki; sarayda görülen heykeltıraşlık, çinicilik, doğramacılık ve nakkaşçılığı bütün Horasandaki ustalar yapmağa kadir değillerdir.

İmparator her yıl bir kaç gün etlerden yemiyor, haremine girmiyor, yanına kimseyi almıyor; ve gök tanrısına ibadet için, şehir dışında, put ve suret yapılmamış (metinde "yapılmış,, olarak geçiyor) bir evde ibadet etmek âdeti imiş. 22 - Ocakta sözü geçen eve vardı. Burada sekiz gün ibadet etti. Dokuzuncu gün, İmparatorun saltanat ve ihtişamla şehre dönüşünü göstermek için elçileri atlı olarak şehrin dışına çıkardılar, buradan seyrettirdiler.

İmparatorun önünde süslenmiş filler, altı tane yaldızlanmış mahaffe; (deve ve katır üzerine konulan iki taraflı, üstü kapalı bir nevi nakil vasıtası) siyah, kırmızı, yeşil, sarı ve tunç renginde, üzerlerinde ay,

gün, yıldızlar, dağ ve deniz resimleri yapılmış ve Hitay yazısı ile yazılmış bayraklar vardı. İmparatorun önünde ardında, türlü harp aletleri taşıyan sayısız kimseler bulunuyordu. Bunlar bir birlerinden bir adım ileri gitmeğe veya geri kalmağa mezun değillerdi. Hiç kimse ses ve söz etmeğe kadir olmadığından, bu kadar çok kimsenin bir arada bulunduğu bu sırada sanki yaşayan bir kimse yokmuş gibi idi. Yalnız sazlar ile İmparatora duâ edenlerin sesleri işidiliyordu.

Tören günü İmparatorun sarayının avlusunda ağaçlardan, bir dağ kadar bir kubbe yaparlar. Üzerini yeşil dallarla örterler. Bu kubbe böylece yem yeşil bir dağa benzer. Bunun üzerine yüz binlerce mum dikerek bir birine iplerle bağlarlar. Neftten yapılmış fişekleri iplerin üzerinde hareket ettirirler. Fişekler geçtikleri yerlerdeki mumları yakar. Böylece dağın üzerindeki sayısız mum bir anda yanmış olur. Buna (şeb çirag) derlerdi. Bütün gece bu dağda olduğu gibi şehirde ve dükkânlarda da çiraglar yakakarlar.

Bu yedi gün içinde İmparator kimseyi cezalandırmaz ve halka hediyeler dağıtır. Vergiden borçlu olanları ve mahpusları affederek serbes bırakır. İmparator, şeb çirag için dışardan gelerek burada toplanan ümerasına ziyafetler verir.

25 Ocak günü haberci, elçileri saraya götürerek önceki avluda oturttu. Bu meydandaki köşkün perdelerini kaldırdı. İçine elmaslarla süslü bir taht koydular. İmparator gelip tahtına oturunca dışardan gelerek toplanmış olan yüz bine yakın adam diz çökerek başlarını yere koydular. İmparatorun karşısına yüksek bir taht getirdiler. Üzerine üç kişi çıktı. İmparatorun gelen fermanı ikisi ellerinde tutup üçüncüsü yüksek seste okudu. Elçiler Hitay dilini bilmediklerinden fermanı ne buyurulduğunu sordular. Bir şubat günü şeb çiragtan sonra Hitayda yıl başı olduğunu, İmparatorun katillerden başka bütün suçluları, borçluları affettiğini ve üç yıla kadar hiç bir diyara elçi gitmiyeceğini, ve her yere emirler gönderileceğini öğrendiler. İmparatorun bu fermanı okunduktan sonra, altun kaplı bir değneğin ucuna bağlı ibrişime takılı halkaya fermanı sarıp geçirerek hürmet makamında yukarıya kaldırdılar, üzerine gölgelik tuttular Bundan sonra yaldızlı iki mahaffé getirdiler. Bunların birine fermanı koydular. Bütün saz çalanlar ve halk mahaffé ile birlikte saraydan çıktılar. Femandaki buyruları her diyara yazmak ve göndermek için elçilerin buldukları konağa götürdüler. İmparator tahttan indir Elçileri yemeğe davet etti.

20 Şubatta İmparator elçileri huzuruna çağırtdı. On tane Sungur (bir nevi kuş) getirterek elçilere: (Bana hanginiz iyi at getirdiyse ona bu kuşlardan vereceğim) yolunda kimi açık kimi kapalı sözler söyledikten sonra üç sunguru Uluğ beyk Mirzanın elçisi Sultan Şaha, üçünü şehzade Bansungur Mirzanın elçisi Sultan Ahmede, üçünü de Mirza Şahruh sultanın elçisi Şadî hocaya vardı- Fakat sungurları kendi kuşçularına teslim etti.

Ertesi gün İmparator gene elçileri getirtip onlara: (Sınır başındaki illere asker gidecektir. Siz de illerimize gitmek için hazırlanınız.) Dedi. Elçiler: (Ferman İmparatorundur) dediler. Sonra İmparator şehzade Siyurgatmışın elçisi Ergadak'a dönerek şöyle konuştular:

İmparator — Başka sungur olsaydı size de verirdim. Fakat, verseydin) şehzade İbrahim sultanın kölesi Erdeşirin elinden aldıkları gibi senin de elinden alırlardı.

Ergadak — Eğer lütfedip bana bir sungur verirseniz onu benim elimden kimse almağa muktedir olamaz.

İmparator — Öyle ise sen burada kal. Bu yakınlarda iki sungur gelecektir. Onları da size veririm.

Şubatın 28 - inci günü Sultan Şah ve Yahşi Melek çağrıldı. Kendilerine eğerli ve eğersiz birer at, otuz şalvarlık kumaş ve bir takım hediyeler; eşya, para ve karıları için ayrıca on beşer donluk kumaş verildi. O gün Üveys hanın iki yüz elli kişiyle Boya Timur elçisi geldiler. Bütün adamlarına elbiseler giydirdiler. Bütün yiyecek ve içecekleri verildi.

5- Martta İmparator elçileri çağırarak onlara : (Ben ava gideceğim, eğer geç gelirse siz yolunuzdan kalmayınız) diyerek sungurları kendilerine verdi ve arkasından (kötü atlar getirdiniz seçkin sungurlar götürüyorsunuz) yolunda sözler söyleyerek ta'rizlerde bulundu.

Elçiler 10 - Martta İmparatorun, Nımtay (?) tarafından gelen oğlunu ziyaret ettiler. İmparator sarayının doğu tarafındaki bölümünde âdet üzere elçilere ziyafet verildi.

22 - Martta haberci gelerek İmparatorun yarınki gün şehre döneceğini söyledi. Elçileri dışarıya aldılar. Öğle vakti idi. İmparatorun o gün dışarda kalacağı haberi geldiğinden geriye döndüler.

Ertesi gece gene haberci geldi. Elçilere,, seher vakti imparatoru görebilmeleri için bu gece dışarda bulunmalarını söyleyerek onları atlara bindirdiler. Konak kapısında Mevlâna Kadıyı bir bölük adamla birlikte gayet müteessir ve canı sıkılmış bir halde gördüler. Sebebini sordular. İmparator avda iken Mirza Şahruhun gönderdiği attan düşerek ayağını incittiğini ve elçilere öfkelenerek onların Hitayın doğusundaki illere sürülmesini emrettiğini öğrendiler. Bu haberi alan elçiler çok üzüldüler. Düşünceli bir halde İmparatorun olduğu yere gittiler.

Uzunluğu ile eni ikiyüz ellişer arşın, yüksekliği on arşın, derinliği iki arşın bir duvar yapılarak iki kapı alıkonulmuş, duvarın arkasında bir hendek açılmıştı. Hitayda duvarcılar çok çabuk iş çıkardıklarından bu duvarı İmparatorun sahraya indiği gecenin içinde yapmışlardı. Kapılarda ve hendeğin kıyılarında silâhlı adamlar duruyordu. İmparator için, sarı atlastan yirmi beş arşın boyunda dört sütunlu dört köşeli iki gölgelik ve yanlarında gene sarı atlastan başkaca çadırlarla gölgelikler kurmuşlardı.

Buranın beş yüz arşın berisinde bir yere varıldıkta Mevlâna kadı

elçilere, atlardan inmelerini ve İmparator gelinceye kadar burada beklemelerini söyleyerek kendisi İmparatorun yanına gitti. İmparator, Lidacı ve Candacı ile elçilerin hapsedilmeleri işini görüşürken kadı oradakilerle birlikte yere kapanarak elçilerden ötürü ricada bulunmuşlar. Ve (elçilerin günahları nedir? Hakanları iyi veya kötü ne gönderdilerse onları getirdiler. Efendilerine, bu hediye kötüdür, daha iyisini götürelim diyemezler. Bu adamların hepsini öldürseniz hakanlarına katiyyen bir eksiklik gelmez. Ancak tarih boyunca, Hitay İmparatoru âdete aykırı olarak elçileri hapis ve işkence etti denerek her tarafa kötü bir nam ile yayılacak) demişler. İmparator bu sözleri doğru bularak elçileri afetmiş. Mevlâna kadı sevinçle gelerek afedildiklerini elçilerere müjdeledi.

Bundan sonra İmparatorun gönderdiği yemekleri getirdiler. O gün bütün etler domuz etiyle karışık olduğundan Müslümanlar yemediler. Yemekten sonra İmparator atına binip dışarı çıktı.

O gün İmparator Ulug Beyk Mirzanın gönderdiği dört ayağı beyaz yüksek ve siyah bir ata sırmalı sarı egerle binmişti. Kendisi de sırmalı kırmızı elbise giymiş ve sakalını siyah atlastan bir kese içine koymuştu. Ardınca üstleri örtülü yedi küçük mâhaffe ile avda kendisi ile birlikte bulunan kızlar ve bunların ardınca yetmiş adamın taşıdığı dörtken biçiminde büyük bir mahaffe gidiyordu. İmparatorun sağ ve solunda göz erecek yerde atlılar sıra ile dizilmişler, bir birlerinden bir adım ileri ve ya geri gitmiyorlardı. İmparatorun önünde sırma elbiseli iki hizmetçi, ve atlı askerlerin ortasında Mevlâna kadı ile Lidacı ve Candacı gidiyorlardı. Mevlâna kadı elçilere: İmparator karşınıza gelince atlarınızdan inerek yerlere kapanınız dedi. Elçiler de ona göre hareket ettiler. İmparator, elçilerin atlarına binerek kendisine yakın gitmelerini istedi. Bu emir üzerine elçiler kendisine yaklaşınca Sadi hoca ile aralarında şöyle bir konuşma geçti :

İmparator - Avda sizin getirdiğiniz ata binmişim. Çok ihtiyar ve dermansız bir at olduğu için beni düşürdü. Ayağım incindi. Her ne kadar tedavi ettirdimse de ağrısı henüz geçmedi. Hediye olarak gönderilen şeyler çok güzel ve seçkin olmak gerektir ki sevginin artmasına sebep olsun.

İmparatorun bu şikâyet ve ta'rizine karşı Sadi hoca şu cevabı verdi :

— İmparatorum, o at, Timurhan sahipkırının yadigârıdır. Size karşı olan saygı ve sevgisinin yüksek olduğunu göstermiş olmak için o atı göndermişlerdir.

İmparator bu cevaptan çok memnun oldu, ona seçkin elbiseler hediye etti.

Bundan sonra bir turnaya sungur salarak aldırdıktan sonra bu sunguru Sultan Şaha, ve başka bir sungur getirterek bunu da Sultan Ahmede verdi. Böylece yol alarak şehre varıldı.

26-Martta haberci geldi. Önceden kendilerine hediyeleri verilen Sultan ŞahlaYahşi Melekten maada, geri kalan bütük elçileri İmparatorun yanına götürdü. İmparator çıkıp 'tahtına oturunca, elçilere verilmek için sinilere konulan para ve kumaşların hepsini İmparatorun yanına getirdiler, ve İmparatorun emriyle bir yana koydular. Sonra, elçiler, önlerine konulan sinileri alarak konaklarına götürdüler. Verilen hediyeler şunlar idi: Sadi hocaya on gümüş mahfaza, otuz parça atlas, yetmiş parça çeşitli kumaş, beş bin kâat para, ve karısı için otuz parça kumaş; Sultan Ahmed, Gökçe ve Ergadak'ın her birine sekizer gümüş mahfaza, kendileriyle karıları için on altışar parça atlas, yetmiş sekiz parça çeşitli kumaş, ikişer bin kâat para; Gıyaseddin ile Erdoğan ve Taceddin Bedahşiye yedişer gümüş mahfaza, on altışar parça atlas, altmış birer parça kumaş ve ikişer bin kâat para.

Bu sırada İmparatorun fazla alâkası olan bir karısı öldüğünden kendisini göremediler. Karısının ölümünü, baş sağlığı törenini hazırlamak için, halktan gizlediler. 10 Mayıs günü öldüğünü ve ertesi gün gömüleceğini bildirdiler. Fakat o gece İmparatorun yeni köşküne yıldırım düştü, yangın çıktı. Seksen arşın uzunluğunda, otuz arşın eninde olan bu köşk, üç adamın kucaklayamayacağı kalınlıkta, ve lâciverd renkli altun yaldızlı sütunlarla yapılmış büyük salonu ile birlikte tamamen yandı. Bunun ardından yirmi arşın yakında bir köşk, ve harem köşkü ile yanlarındaki bir çok evler ve köşkler o gece ve ertesi günün akşam ezanına kadar yandı. Her ne kadar söndürmeğe çâliştilarsa da mümkün olmadı.

O gün, dinlerince muteber bir gün olduğundan İmparator ümerası ile saraydan çıkarak ateşin söndürülmesi ile ilgilenmedi. Tapınağa giderek orada: (Ben baba ve anamı incitmedim. Kimseye zulmetmedim. Yolsuz bir iş işlemedim. Gök tanrısı bana öfkeleni, sarayımı yaktı) diyerek Tanrıya sığınıp yalvardı ve kaygısından delirdi. Bu sebeple ölen kadının ne yolda gömüldüğü bilinmedi.

Bu gibilerin gömüldüğü lâhita, onların cariyeye ve hizmetçilerinden bir çok yakınlarını birlikte koyarak beşer yıl yetecek kadar yiyecek ve içecek verirler. Bunlar tükenince kendilerinin de ömrü tamam olur. Bunların atlarını da mezarın etrafına salıverirler. Hiç kimse atları tutup kullanmaz.

İmparatorun hastalığı ilerilediğinden yerine oğlu geçti. Elçilerin hazırlıkları henüz bitmemişken kendilerine yol verildi ve o gün yiyecekleri de kesildi.

Elçiler Mayısın ortalarında Hanbalıktan çıktılar. 18 Haziranda Segân şehrine vardılar¹². Buranın bütün büyükleri ile hâkimleri elçileri karşılamaya geldiler. Burada her birinin yüklerini açıp, kâat para gibi Hitaydan

¹² Segân isminde bir şehir yoktur. Bu şehrin Hsi-an-fu olması lâzımdır. **Bak: Hermann: Atlas of China, s. 54-55.**

dışarı çıkması yasak olan şeyleri alıkorladı. Fakat elçiler ferman gösterdiklerinden yüklerine bakmadılar. Ertesi gün elçilere ziyafet verdiler.

Buradan da göçülerek 23 Temmuz günü Karamürana ve her gün birer konağa, ve her hafta birer şehre varılarak buralarda da ziyafetler verildi. 10 Ağustos günü Kamçu şehrine girildi. Bu şehirde önce bıraktıkları adamlarla hayvanlarını eksiksiz bulup aldılar. Mogolistan taraflarında yol kesen hırsızlardan güvenlik olmadığı işildiğinden burada iki buçuk ay kadar kaldıktan sonra yola çıkıldı. 21 Ekim günü Sekçu şehrine girildi. Burada bir kaç gün kalındı. Bu sırada İsafihandan Mirza Rüstemin elçisi pehlivan Cemaleddin ve Şirazdan Mirza İbrahim sultanın elçisi Emir Hasan geldiler¹³. Yolların çok korkulu olduğunu, kendileri yoldan saparak dağlardan bin güçlkle gelebildiklerini söylediler.

1422 yılı Ocak ayının 10 nuna kadar Sekçu şehrinde kaldıktan sonra Karavel'e varıldı. Buradaki kal'a halkı, Hitay ülkesine girilirken girenler deftere yazıldığı gibi çıkarken de yazmak âdettir deyerek, mevcut olanları girerken yazdıkları defterle karşılaştırarak bir daha yazdılar. Girerken bu şehre varışları 1420 yılı 30 Ağustos cuma günü idi. Çıkışları ise 1422 yılı Ocak ayının 10 uncu cumaertesi günü oldu.

Yol kesicilerin korkusundan çöl yolu tutuldu. 18 Şubat günü çölden çıkıldı. Bir kaç gün buralarda duraklıyarak 18 Mayıs günü Hotan'a 13 Haziranda Kaşgar şehrine girildi. Bundan sonra Kasaba-i endigândan (asıl metinde: Ukbe-i endigân olalarak geçer) geçilerek elçilerin kimisi Semerkand yolunu tuttular. Bu hikâyeyi anlatan Hoca Gıyaseddin Nakkaş arkadaşı ile Bedahşan yolundan giderek 28 Temmuzda Hisar-Şadimang'a, ve Ağustosta Belh'e, ve 15 Ağustosta da Herat'a vardığını söyleyerek hikâyesini burada sona erdirdi.

Çin Vakayinamesinden (Ming-shih) tercümesini yaptığımız Herat (Ha-lieh) bahsi ile Hitay Sefaretnâmesinin bu konu ile ilgili olan kısımlarını aşağıda veriyoruz :

Ha-lieh (HERAT)

(Ming-shih, bah, 332, s. 13b - 17 a b)

Ha lieh diğer adıyla Hei-lu Semerkandın 3000 Li ¹ Güney Batısında ve Chia-chü geçidinden 12000 Li mesafededir. Batı memleketlerinin en büyüğüdür. O zaman Semerkandı idare eden Tieh-mu-erh (Timur), oğlu Şa-ha-lu'yu (Şahrüh) Heratı almak için gönderdi.

Hung Wu (M. s. 1368-1399) zamanında Pieh-shi-pa-li (Beşbalık) ve Sa-ma-erh-kan (Semerkand) saraya haraç getiriyordu. Ha-lieh yollar

¹³ Mirza Rüstem : Şahrüh sultanın yeğenidir. Timur zamanında İsfihanda vali idi.

Mirza İbrahim sultan : Şahrühun oğludur.

uzak olduğu için gelemiyordu. 25 inci saltanat yılında buranın hakanına görüşmek üzere, birçok ipekli kumaşlarla birlikte bir memur gönderdiler. Fakat bu memur Herat'a gidemedi.

28 inci yılda Chieh-shi-chung (bir ünvan) Po An ve Kuo Chi'yi 1500 askerle birlikte gönderiyorlar. Fakat, Semerkand'da alikonulduklarından daha ileri gidemiyorlar.

30 uncu yılda Pekinli Chih-chia-shih (bir ünvan) Chen Te-wen'i gönderiyorlar. Bu da uzun zaman geri dönmiyor.

Ch'eng-tzu (1403-1425) tahta geçtiği zaman gene bir memuru, mektup ve ipekli kumaşlarla birlikte, gönderiyorlar. Fakat Herat buna mukabele etmiyor.

Yung-Lo'nun (aynı İmparator) 5 inci yılında Po An ve diğerleri geri dönüyorlar. Te-wen bütün memleketleri dolaşırken oranın kabile reislerine haraç getirmelerini söylemişti. Yollar uzak olduğu için gelemidiler. Te-wen, Pao-ch'ang'lıdır. Buranın âdetine göre şiirler yazmıştı. Bunları İmparatora sundu. İmparator bu şiirleri çok beğendi. Mükâfat olarak sansör reisi yaptı.

Ertesi yıl An gene mektup ve hediyelik kumaşlarla birlikte Herat'a gidiyor. Buranın hakanı Sha-ha-lu Ba-tu-erh'un (Şahruh Bahadır) gönderdiği elçiler An ile birlikte, haraç vermek için 7-inci yılda hükümet merkezine varıyorlar. Mektup ve hediyeleri sunuyorlar. Çin sarayında iyi bir kabul töreni ile karşılanıyorlar. Ertesi yıl hakan, haraç getirmek için gene elçi gönderiyor.

Semerkand hâkimi olan Ha-li (Halil), Herat hâkimi Şahruh'un ağabebesinin oğludur. İkisi birbirleriyle iyi geçinemiyordu. Bir kaç defa da harp etmişlerdi. Bundan dolayı elçi Tu-chih-hu-i (bir ünvan) Pai A-erhsin-tai'ya bir ihtar mektubu ile gönderildi. Mektup şöyle idi : (Sema insanları meydana getiriyor. Onları idare için hükümdarlar ta'yin ediyor. Bu hükümdarların her birinin kendine aid vazifeleri vardır. Ben şimdi bu İmparatorluğu idare ediyorum. Uzak yakın diye bir ayrılık gözetmiyorum. Size sık sık gönderilen elçiler sizinle görüştüler. Siz de vergilerinizi verdiniz. Ve Batıda sulh ve sükûn temin ettiniz. Bundan dolayı ben çok memnunum. Fakat, işittim ki, her ikiniz bir birinize karşı harp ediyorsunuz. Buna çok üzüldüm. Bir ailenin sevgi ve samimiyeti karşılıklı olarak derin olursa, buna tecavüz eden kolaylıklar yok değildir. Eğer yakınlar bir birleriyle iyi geçinmezlerse, bunlar nasıl birleşebilirler? Bugünden itibaren askerlerinizi geri çekin, halk sükûnete kovuşsun ve akrabalık garanti edilsin. Bundan sonra sulhun büyük saadetini görmüş olursunuz). Sonra, Herat hükümdarlarına da harbi bırakmasını söylüyor; her iki tarafa hediyeler gönderiyor.

Bundan sonra, Pai A-erh-hsin-tai; Shi-la-su (Şiraz) T'u-lu-fan (Turfan), Huo-chou (Karahoco), Ha-shih-ha-erh (Kaşgar), An-ti-kan (Andekan, Ferganada), An-ti-hueli (Güney Çinde bir eyalet) ve Liu-cheg (Kwangsi'de, Güney Çinde) gibi yerlere elçi olarak gönderiliyor.

İpekli kumaşlar hediye ediliyor. Ve saraya haraç getirmeleri söyleniyor. Bütün kabile reisleri çok memnun oluyor ve her biri elçi gönderiyor. Herat, haraç olarak arslan, Batı atı, Panter gibi hayvanlar göndermişti.

II. inci yılda merkeze geliyorlar. İmparator çok memnun oluyor. Onlar için sarayında bir ziyafet veriyor. Gönderilen hediyelere fazlası ile mukabelede bulunuyor. Bu zamandan itibaren bütün memleketlerden elçiler geliyor. Herat en başta idi. Bu elçiler memleketlerine dönerken onlarla birlikte Chung-Kung (bir ünvan) Li Tai, İçişleri Bakanlığı ekselansı Chen Cheng, Maliye Bakanlığı ekselansı Li Hsin, Chih-hui (bir ünvan) Chin-ha Lan-po gönderiliyor. Oraların şeflerine pamuklu ve ipekli kumaşlar hediye ediliyor.

13. üncü yılda Tai ve diğerleri geri dönüyorlar. Herat ve diğer memleketler Panter, Batı atı ve oralarda bulunan şeylerden haraç olarak getiriyorlar.

Ertesi yıl gene haraç getiriyorlar. Bu yılda Ch'en Cheng buna mukabele olarak mektup ve ipekli kumaşlar götürme emrini aldı. Geçtikleri yerler İl ve bucaklarının hepsi ziyafet veriyorlar.

15. inci yılda Ch'en'i ta'kiben Herat'tan bir heyet haraç vermeye geliyor.

Ertesi yıl gene haraç getiriyorlar. Li Tai gene eskisi gibi mukabelede bulunmak için emir aldı.

18 inci yılda Yü-t'ien (Hotan) Pa-ta-hei-shan (Bedahşan) dan haraç vermeye geliyorlar.

20 inci yılda gene Yü-t'ien Heratla birlikte haraç getiriyorlar.

Jen Tsung (1425-26) kabiliyetsiz bir hükümdardı. Zamanında uzak memleketlerle münasebet tesis edilmedi.

Hsüan-te'nin (1426-36) zamanında uzun müddet elçi gönderilmedi. Uzak memleketlerden de elçiler nadiren geliyordu.

Hsüan-Te'nin 2. inci yılında Ta-la-han İ-bu-la (Tarhan İbrahim) haraç olarak at getirdi.

7. yıl sonra Li Kuei, Batı memleketlerine elçi olarak gönderildi. Herat hükümdarı Şahruh'a bir ikaz mektubu götürdü. Mektup şöyle idi: (eskiden Atalarımızdan Tai Tsung, Wen Huan-ti'nin memleketi idare ettikleri zamanda sizler elçilerinizle saraya şeref veriyordunuz, ve haraç gönderiyordunuz. Baştan sona kadar bu böyle idi. Şimdi ben, göğün emrine itaat ederek İmparator oldum. Her yere hâkimim. Büyük ve küçük işlerde dâima ecdadımızı ta'kip ettim. Göge ve halka karşı iyi hareket ettim. Size önce elçi ve ipekli kumaşlar gönderilmişti. Fakat yolda büyük bir maniaya uğradılar, geri söndüler. Şimdi yollar açıldı. Benim yaverlerim benim fikirlerimi anlatmak için gittiler. Siz de göğün kanununu takip etmelisiniz. O zaman ebediyen iyiliği ta'kip edersiniz. Biz karşılıklı olarak siyasî ve ticarî münasebetler kuracağız, ve bir aile olacağız. Tüccarlarımız memleketleriniz arasında gezecek, her kes arzu ettiği gibi hareket edecek. Bu güzel bir şey değil mi?).

Böylece ipekli kumaşlar hediye ediliyor. Huei ve diğerleri dönmeden haraç getiren elçi Fa-hu-erh-tin (Fahredden) merkeze vasıl oluyor. Fakat elçilik binasında ölüyor. Onun için kurbanlar kesiliyor ve merasimle gömülüyor. Kuei gene gönderilen elçilerle birlikte Çine geliyor, At, Deve ve yeşim taşı veriyorlar. Ertesi yılın ilk baharında Kuei gene ipekli kumaşlarla birlikte yola çıkıyor. Bu yılın son baharında Herat'a varıyor.

Cheng Tung'un (1436-50) üçüncü yılında hepsi haraç için geliyorlar. Ying Tsung (Cheng Tung) genç ve kabiliyetsizdi. Adamları da diğer memleketlerle olan münasebetlere önem vermiyorlardı. Bu sebepten vergi getirenler pek azdı.

T'ien Shun'un (1457-1465) birinci yılında gene Batı memleketleriyle münasebet te'sisine karar verdiler. Bakanlar bu mesele üzerinde bir şey söylemeye cesaret edemiyorlar. Yalnız Chin-i-wei-li (bir ünvan) Chang Chao bu işler hakkındaki fikrini söylüyor, fakat bir netice hasıl olmuyor.

7. inci yılda İmparator Çinin sulh ve sükûnette olmasını istiyor. Uzak memleketlerdeki barbarlar (yabancılar) vergi vermeye gelmiyorlar. Bu zaman da askerî bir memur, mektup ve hediyelik ipekli kumaşlarla gönderiliyor. Tu-chih-hui (bir ünvan) Hai Yung ve Chih-hui (ünvan) Ma chüan Herat'a gidiyor. Bu zamandan itibaren gelenler pek azdı. Herat da artık haraç göndermiyordu.

Chia Ching'in (1522-1567) 26. ıncı yılında Kansu valisi Yang po diyorki: (Batı memleketlerinden haraç getirenler çoktur. Bunların sayısı tahdid edilmelidir). Bunun için Merasim bakanlığı ile görüşüyor. Böylece önceden olduğu gibi Hami her yıl haraç olarak 3000 kişi verecekti. Bunların onda biri merkeze getirilecekti. Geri kalanlar sınırda kalacaklardı. Bu işle ilgili olanlar onlara nezaret edecekti. Herat, Turfan, T'ien-fang ve Semerkand gibi, yolları Hamiden geçen memleketler üç veya dört yılda bir vergi verecekler ve 250 adam göndereceklerdi. Onların nezareti Hami gibi idi. Bu kaideye göre hareket edecekler ve buna çok dikkat edeceklerdi. Dikkat etmeyenler şiddetle cezalandırılacaklardı. Bu, imparator tarafından kabul edildi.

Bu zamanda Herat haraç vermek için gelmedi. Daha sonraları da artık gelmez oldu.

Onların memleketleri Batıda en kuvvetli olanlardan biridir. Büyük Hakanın oturduğu yer 10 ilden fazladır. Evleri, üst üste yığılmış taşlardan yapılmıştır. Üstleri düz bir taras gibi ve dört köşedir. Direkleri ve keremitleri yoktur. Ortada birkaç Lo-chien (aralık) büyüklüğünde bir meydan vardır. Kapı ve pencerelerinde, çiçekler işlenmiş kafesler vardır. Üzerleri altun ve yeşim taşı ile işlenmiştir. Yere halılar konmuştur.

Hükümdar, Bakan, yüksek veya aşağı tabaka diye bir ayrılık yoktur. Kadınlar ve erkekler beraber bulunurlar. Yerde bağdaş otururlar.

Bu memleket insanları hükümdarlarına So-lu-tan (Sultan) derlerdi ki kendi lisanlarında Chun-chang idi (en büyük hükümdar). Erkekler başlarını kumaşla sararlar. Kadınlar da beyaz kumaşla örterler. Yalnız gözleri açıktır. Yüksek ve aşağı tabaka kendi adları ile çağrılırlar. Birbirlerini gördükleri zaman vücudlarını eğler, ilk gördükleri zaman üç defa yere diz çökerler. Kadınlar da böyle yaparlar. Yemeklerde kaşık ve çopistik (Çinde yemek için kullanılan değnekler) kullanmazlar. Porselen kapları vardır. Üzümden şarap yaparlar. Altun yerine gümüş kullanırlar. Büyüklü küçüklü üç çeşid paraları vardır. Hususi para bastırmak yasaktır. Paralara yalnız Hükümdarın mührünü basarlar. Hükümdarın mührü olmayan paraları kullanmak yasaktır. Yalnız Hakanlar için vergi verirler. Vergiler onda iki nisbetindedir. Mübadele yoktur. Kile ve batmanı bilmezler, yalnız teraziyi tanırırlar.

Hükümet daireleri yoktur, yalnız Kuan-ku (direktör) ları vardır. Bir de Tao-Wan (divan) vardır. Ceza kanunları yoktur. Bir kimse bir adamı öldürdüğü zaman ceza olarak para alınır.

Bir erkek aynı zamanda iki kız kardaşla da evlenebilir. Matem müddeti yüz gündür. Tabut kullanmazlar. Ölüyü kumaşla sararlar ve sonra gömerler. Mezarda kurban keserler. Cedlerine kurban vermezler. Aynı zamanda İlahlara ve şeytanlara da kurban vermezler. Yalnız Allah için ibadet ederler.

60 lık Cycle yoktur. Hilâl ve bedri tam hesabı da yoktur. Her yedi gün tekrar eder. Yılda, 2 inci ve 10 uncu ayda oruçları vardır. Gündüz yemek yemezler, akşam olunca yerler. O ay bittiği zaman gündüzleri yemek yemeye başlarlar.

Şehrin orta yerinde bir toprak bina vardır. Bunun ortasına büyük bir bakır kap konmuştur. Etrafı bir kaç kolaçtır. Kabin üzerine, eski kaplarda olduğu gibi, yazılar yazılmıştır. Seyahat eden âlimler burada toplanırlar. Çindeki Ta-hsüen (üniversite) gibidir. İyi koşanlar vardır¹⁴. Günde 300 Li. mesafe kat'ederler. Bundan başka acele haberciler de vardı. Ellerindeki okları bir birlerine vererek haber gönderirler¹⁵.

Bu memlekette lüküs çok fazladır. Ölçsüz derecede müsriftirler. Toprak münbit, iklim sıcaktır, az yağmurludur, Topraktan alınan maddeler : Beyaz tuz, bakır, demir, altun, gümüş, cam, kırmızı mercan,

¹⁴ Ülkü mecmuasında Pr. Abdülkadir İnan'ın Rusçadan tercüme ettiği Mir-Alişir hakkındaki hikâyede bu gibi kimselerden (iyi koşanlar) deye bahsediliyor. Bunlara Şatır (badbay) deniliyor. Bunlar, acele yapılması istenilen emirlerin yerine getirilmesinde ve Hakanın cuma namazına çıktığı zamanlarda ve büyük merasimlerde kullanılırlar. Bunların kendilerine mahsus elbiseleri vardır. Kasket şeklinde derin bir külâh, darçini bir çepken, yalın ayak üzerine, uçları yukarı kıvrık pabuç giyerle. Ellerinde kısa bir değnek bulunur. (Mir-Ali-şir hakkında farsça bir hikâye, A. a. Semenov, Rusçadan çeviren: A. İnan. Ülkü: 1941 Şubat, sayı-490).

¹⁵ Eskiden şehirler ve memleketler arasında kullanılan posta-tatarları gibi.

boncuk, inci. Çok miktarda ipek böceği yetiştirirler. Güzel ipekli kumaşlar dokurlar. Ağaçlardan : dut, kara ağaç, söğüt, akasya, çam, servi vardır. Meyvalardan : Şeftali, kayısı, erik, armut, nar, üzüm bulunur. Hububattan: Darı, buğday, Fasülya, ve kenevir ekilir. Hayvanlardan : arslan, panter, deve, at, inek, koyun, tavuk, köpek vardır. Arslanlar, A-shih-ho-lu ormanlarında' yaşar. Doğduğu zaman gözleri kapalıdır, yedi gün sonra açılır. Gözleri kapalı iken alırlar ve terbiye ederler. Büyüdükten sonra terbiye olmaz.

Heratın yakınındaki memleketlerden An-ti-huei, Pa-ta-hei-shan vardır. Buraya bağlıdırlar.

Çin Vakayinamesinin (Ming-shih) Herat (Ha-lieh) hakkında verdiği bilgi burada bitiyor.